

Кам'яно-Бузький район. Привертає увагу поселення черняхівської культури біля с. Желдець на правому березі одноіменної річки, частково зруйноване її штучним руслом. Зачисткою стінок підмитого берега виявлено культурний шар, насичений грудками глиняної обмазки, вуглинами, кістками тварин, уламками ліпного та гончарного посуду. Поблизу згаданого села, на околиці х. т. Мазярка, на правому березі р. Желдець відкрито давньоруське селище, площею близько 300×100 м. Культурний шар в ряді місць зруйнований меліоративними каналами. Зафіксовано залишки печей у вигляді уламків каменів із слідами перебування у вогні, сажі, вугілля; зібрано фрагменти гончарних горщиків X—XII ст.

Одержано 20.09.85.

Нові дослідження Любимівського городища

В. М. Зубар, І. М. Храпунов

Пізньюскіфське городище знаходиться за 4 км на схід від м. Каховки Херсонської обл. на околиці с. Любимівка.

Вперше пам'ятка вивчалась у 1951—1952 рр. експедицією під керівництвом Л. Д. Дмитрова¹. Пізніше на Любимівському городищі була випадково знайдена ліпна посудина типу керноса². У зв'язку з інтенсивним розмиванням пам'ятки Каховським водосховищем у 1978 р. експедицією ІА АН УРСР Славутич-1 (керівник — В. М. Зубар) проводилися нові охоронні розкопки³. Порівняно з планом 1951—52 рр. територія пам'ятки на період дослідження зменшилась удвоє. Роботи були зосереджені на береговому обриві, в місцях, які активно руйнувались абразією. Було закладено три розкопи площею 135 м². Стратиграфія розкопаних ділянок подібна. Під дерном залягав насичений знахідками шар гумусу, який поступово переходив у материковий суглинок. Товщина культурного шару — до 2,2 м.

Культурний шар був насичений камінням різних розмірів, які являли собою залишки споруд і вимосток, зруйнованих як у давнину, так і в наш час у результаті вибірки каміння. Між камінням простежувались скупчення залишків печини і великих фрагментів керамічних посудин. В одному випадку трапились залишки будови, яка збереглася *in situ*. Дві її стіни, складені з необробленого каміння, прилягали одна до одної під прямим кутом. Обидві кладки іррегулярні, дволицеві, постелисті, без слідів зв'язуючого розчину. Стіни збереглися на висоту 0,1—0,4 м (1—4 ряди кладки). Одна стіна розколана на 4,6 м, друга — 2,3 м, обидві входять до борту розкопу. До цієї споруди прилягала вимостка, побудована із необробленого каміння різних розмірів. Вимостка залягала на рівні підшви кладок.

У межах розкопів знайдено 38 господарчих ям, нижні частини яких виконані в материковому суглинку. Стінки ям досліджені на глибину 0,4—1,8 м від рівня материка. Вони вертикальні або розширюються до дна, деякі з них укріплені камінням. Всі ями заповнені сміттям.

Культурний шар на дослідженій ділянці нагромаджувався протягом I ст. до н. е.—початку II ст. н. е. Причому, на одному із розкопів зафіксовано два будівельних періоди. До раннього періоду належить частина господарчих ям. До пізнього — описані вище будівля та інші господарчі ями. Під час розкопок виявлено окремі фрагменти керамічного посуду, що відносяться до елліністичного часу, а також II—III, VIII—X, XVII—XVIII ст. н. е.

На 80 м на схід від Любимівського городища закладена розвідкова траншея довжиною 15 м, шириною — 0,5 м. У ній виявлено погано насичений знахідками культурний шар товщиною 0,9 м та господарчу яму. Знахідки із траншеї відносяться до

¹ Дмитров Л. Д., Зуц В. Л., Копилов Ф. Б. Любимівське городище рубежу нової ери // АП УРСР.— К., 1961.— Т. X (там же див. про історію попередніх досліджень).

² Амірханов А. Ш. До питання про посудини типу керноса // Археологія.— 1984.— № 46.— С. 87—90.

³ Зубар В. М., Литвинова Л. В. Роботи експедиції «Славутич» у 1978 р. // Археологія.— 1982.— № 38.— С. 110—113.

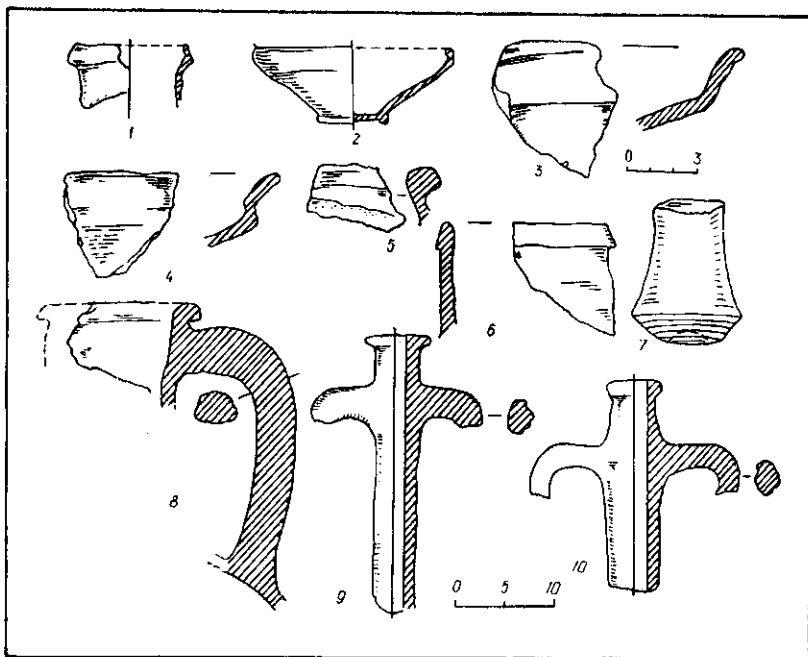

Рис. 1. Знахідки із розкопок Любимівського городища: 1, 2 — уламки червонолакових посудин, 3, 4 — уламки гострореберних мисок, 5—10 — уламки амфор.

I ст. до н. е.—I ст. н. е. Виявлений культурний шар підтверджує припущення, що до Любимівського городища прилягало неукріплене селище.

На береговому обриві простежено сліди майже 10 частково зруйнованих господарчих ям. Одна з них відрізняється від інших тим, що, мабуть, перестала використовуватися в II—III ст. н. е.

Найчисленніша категорія знахідок, одержаних при розкопках Любимівського городища,—фрагменти амфор. Окремі з них відносяться до елліністичного періоду: ніжка фасоської амфори IV—III ст. до н. е. (рис. 1, 7)⁴ і кілька дрібних уламків коського виробництва. Найбільш поширеним типом є світло- або, рідше, червоноглиняні—амфори з двоствольними ручками (рис. 2, 10). Детально вони охарактеризовані М. І. Вязьмітіною⁵. Загальноприйняте датування амфор цього типу—I ст. до н. е.—I ст. н. е. У другу за кількістю групу можна об'єднати фрагменти вузькогорлих світлоглиняних амфор із складнопрофільованими ручками (рис. 1, 9, 10). За збереженими уламками не завжди можна визначити, до якої з перших трьох груп (А, В чи С), за класифікацією Д. Б. Шелова⁶, відносяться та чи інша посудина. Але ясно, що датування знайдених фрагментів не виходить за межі II ст. н. е., а постійне виявлення їх разом з фрагментами амфор з двоствольними ручками дозволяє занизити верхню хронологічну межу до початку—першої половини II ст. н. е. Амфори II—III ст. н. е. нечисленні—це фрагменти «з загорнутим краєм» (рис. 1, 5)⁷, з дзвобоподібними вінцями (рис. 1, 6)⁸ і уламок червоноглиняної амфори з широким горлом (рис. 1, 8)⁹.

Уламки червонолакової кераміки зустрічались рідко. Найбільше трапилось фрагментів мисок на кільцевому піддоні з заокругленими стінками і загнутим усередину краєм (рис. 1, 2). Такі миски датуються I—III ст. н. е., поширені на всіх північно-причорноморських пам'ятках цього часу. Виявлено кілька уламків мисок, оздоблених на внутрішній поверхні дна штампованим орнаментом. Звичайно, посудини з таким

⁴ Зеест И. Б. Керамическая тара Боспора // МИА.—1960.—№ 83.—Табл. VII, 20.

⁵ Вязьмітіна М. І. Золота Балка.—К., 1962.—С. 158—162.

⁶ Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков н. э. Классификация и хронология // КСИА АН СССР.—1978.—Вып. 156.—С. 17, 18.—Рис. 1, 4, 6.

⁷ Самойлова Т. Л. Основные типы амфор I—IV вв. из Тира // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья.—К., 1978.—С. 258, 260.—Рис. 2, 1.

⁸ Зеест И. Б. Указ. соч.—С. 112.—Табл. XXX, 73.

⁹ Там же.—С. 115, 116.—Табл. XXXIV, 83.

орнаментом відносяться до рубежу н. е. Можна відзначити знахідку ручки від кубка з двома наліпами у верхній частині (рис. 2, 7) і фрагмент профільованого горла глечика (рис. 1, 1). Датування таких посудин теж не виходить за рамки I ст. до н. е.— I ст. н. е.

Фрагменти сіроглиняної кераміки залощені або мають темне покриття. Серед них виділяються уламки мисок двох типів: із заокругленими стінками, загнутими всередину потовщеними або прямими вінцями (рис. 3, 4), а також гострореберними з відігнутими зовні потовщеними вінцями (рис. 3, 3). Всі фрагменти глечиків відносяться до типу посудин з високим циліндричним горлом і заокругленими випуклими боками (рис. 3, 5, 6). Знайдені уламки верхніх частин двох горщиків (рис. 3, 1, 2).

Численні фрагменти лошених гострореберних мисок. Вінця їх відігнуті, стінки мають S-подібний профіль (рис. 1, 3, 4). Серед уламків гострореберних мисок знайдено тільки одне пласке дно.

Виявляю на Любимівському городищі кераміку можна поділити на дві групи. Одна з них, більш численна (горщики різних типів, корчаги, миски), відображає скіфські традиції у виготовленні ліпного посуду, друга включає посудини на більш-менш високих ніжках, зокрема типу керноса. Останню групу можна розглядати як нововведення, привнесене в скіфську культуру на пізньому її етапі.

На городищі знайдено предмети, які свідчать про господарську діяльність населення — це 8 керамічних пласких, конічних і біконічних пряслиць (рис. 2, 1—5), два з яких виготовлені з ніжок чорнолакових канфарів. Знайдено глиняне конусоподібне грузило з отвором у верхній частині (рис. 2, 8), а також 4 кістяні проколки (рис. 2, 6). Серед знахідок — ручний млин, виготовлений з дрібнозернистого граніту, що складається з двох жорен. Верхнє квадратне жорно (0,38×0,38 м) має в центрі лійчастий отвір для засипання зерна і пази для дерев'яного важеля, що кріпився металевими скобами, сліди від яких збереглися. Робоча поверхня нижнього прямокутного жорна (0,34—0,39×0,69 м) помітно стерта (рис. 2, 9). Привертає увагу уламок глиняної підставки для вогнища, кінець якої оформлений у вигляді голови барана.

Підведемо деякі підсумки дослідження Любимівського городища. Знахідка кількох фрагментів елліністичної кераміки, напевне, вказує на час заснування поселення —

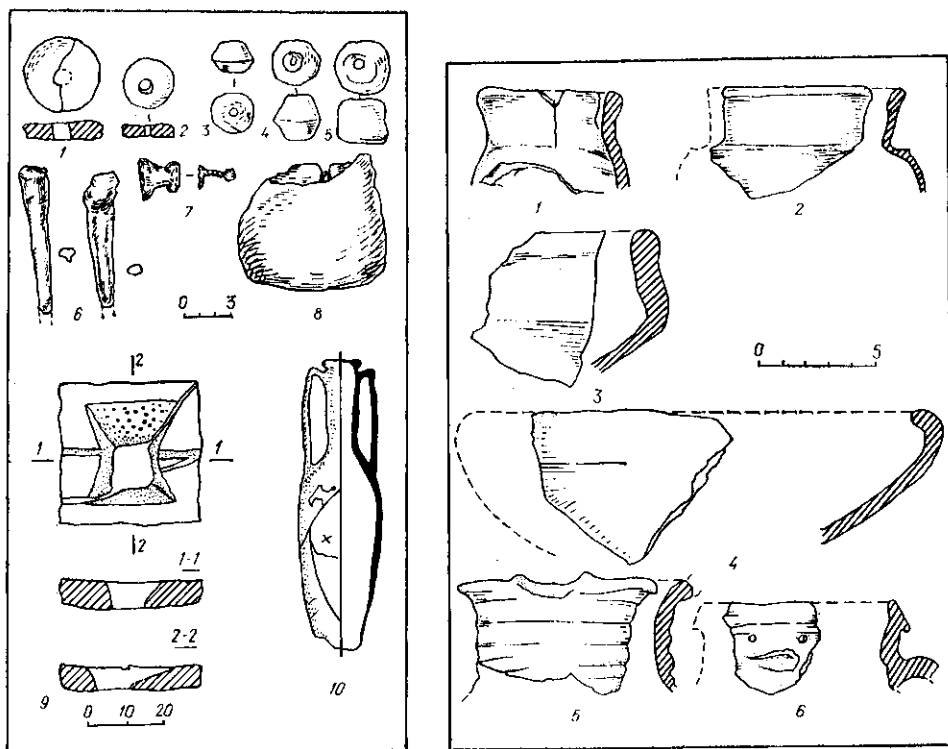

Рис. 2. Знахідки із розкопок Любимівського городища: 1—5 — керамічні пряслиця, 6 — кістяні проколки, 7 — ручка червонолакової посудини, 8 — уламок керамічного грузила, 9 — кам'яне жорно, 10 — фрагментована амфора.

Рис. 3. Уламки сіроглиняних посудин із розкопок Любимівського городища.

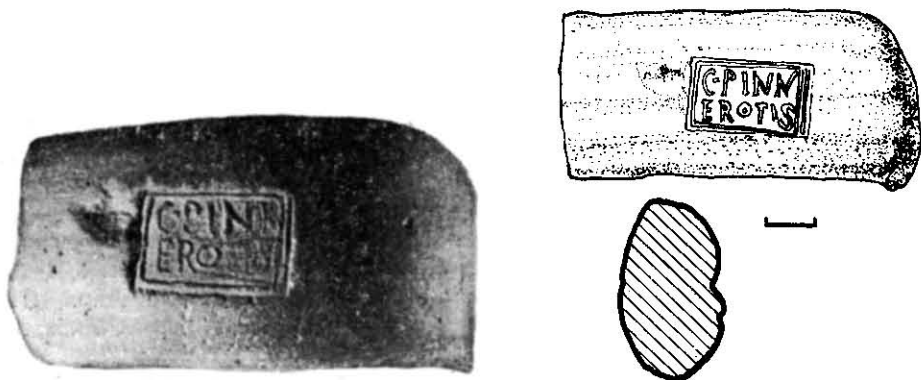

Рис. 4. Клеймо на ручці амфори: 1 — фото, 2 — прорисовка.

III- II ст. до н. е. Період найбільш інтенсивного життя, за який нагромадився весь культурний шар на дослідженій ділянці, обмежується I ст. до н. е. — початком II ст. н. е. За окремими пізнішими знахідками важко уявити, яким чином використовувалася територія городища в пізньоантичний час і епоху середньовіччя. Ця хронологія, що підтверджена попередніми розкопками пам'ятки, повністю відповідає археологічній періодизації, запровадженій для інших пізньоскіфських нижньодніпровських поселень. У III—II ст. до н. е. виникли Гаврилівське поселення і Золота Балка, скоротилося до меж акрополя Знаменське. У Гаврилівці і Золотій Балці з I ст. до н. е. до рубежу I—II ст. н. е. інтенсивно нагромаджується культурний шар, Знаменське перестає існувати трохи раніше, на початку I ст. н. е.¹⁰

Кам'яний прямокутний будинок, залишки якого відкриті на Любимівському городищі, знаходить багато аналогій на одночасових нижньодніпровських пам'ятках, споруди на яких являли собою прямокутні одно- або багатокімнатні структури. Вони відомі на Знаменському, Гаврилівському¹¹, Золотобалківському¹², Козацькому¹³ городищах і майже з вищипаною повнотою охарактеризовані С. Д. Крижицьким¹⁴. Сади від кам'яних будинків простежуються і на Аннівському городищі¹⁵, але пам'ятка ще не досліджувалася.

Господарські ями завжди численні на будь-якій пізньоскіфській пам'ятці. Проте досліджена ділянка Любимівського городища виділяється їх незвично високою концентрацією і нагадує ділянку біля міських воріт Неаполя Скіфського¹⁶. Виявлені господарські ями і знахідка ручного млину, певно, свідчать про значний розвиток землеробства у пізніх скіфів. На уламках деяких ліпних посудин є сліди зерен проса, пшениці, ячменю, жита, вівса¹⁷. Як і на інших нижньодніпровських городищах, переважають сліди зерен проса. Відзначимо, що на пізньоскіфських пам'ятках Криму просо зустрічається значно рідше, ніж пшениця. У Криму не відомі знахідки вівса, хоча залишків злаків знайдено там значно більше, ніж у Придніпров'ї¹⁸. Правда, овес міг бути в наявності в посівах, як бур'ян.

¹⁰ Погребова Н. Н. Позднескифские городища на Нижнем Днепре (Городище Знаменское и Гавриловское) // МИА.— 1958.— № 64.— С. 164, 183; Вязьмитина М. І. Вказ. праця.— С. 221.

¹¹ Погребова Н. Н. Указ. соч.— С. 124, 192—195.

¹² Вязьмитина М. І. Вказ. праця.— С. 31, 57, 65.

¹³ Гошкевич В. Древние городища по берегам Низового Днепра // ИАК.— 1913.— Вып. 47.— С. 120—125.

¹⁴ Крижицкий С. Д. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья.— К., 1982.— С. 140—142.

¹⁵ Шишкин К. В. Применение аэрофотосъемки для исследования археологических памятников // СА.— 1966. № 3.— С. 117, 118.

¹⁶ Высотская Т. П. Неаполь — столица государства поздних скифов.— К., 1979.— С. 95.

¹⁷ Pashkevich G. A. Paleoethnobotanical examination of archaeological sites in the Lower Dniepr region, dated to the last centuries B. C. and the first centuries A. D. // Plants and ancient man. Studies in paleoethnobotany. Proceedings of the sixth symposium of the international work group for paleoethnobotany (Groningen).— Rotterdam, 1983.

¹⁸ Janušević Z. Die Kulturpflanzen Skythies // ZFA.— 1981.— № 15.— Табл. V.

Аналіз остеологічних матеріалів показав переважання серед знахідок кісток великої рогатої худоби*. Аналогічний результат одержано при дослідженні Золотої Балки¹⁹. На інших поселеннях Придніпров'я, зокрема в Любимівці, а також у столиці пізньоскіфської держави в Криму, відзначалось переважання дрібної рогатої худоби, незважаючи на тенденцію зростання кількості великої рогатої худоби в першій століття н. е.²⁰

Одержано нові підтвердження тісних економічних зв'язків, що існували між нижньодніпровськими поселеннями і Ольвією. Це, по-перше, сіроглиняна кераміка, типи якої повністю повторюють ольвійські, і, по-друге, випадково знайдена на городищі ручка червоноглиняної амфори з дворядковим латинським клеймом, замкнутим у прямокутну рамку**. Аналогічне клеймо було знайдене і під час розкопок 1951—1952 рр. Через погану його збереженість воно було прочитано як ERINA EROTIS²¹. В. В. Кропоткін вважає, що його необхідно прочитати, як O(ffici)na Pinn(ar)ii Ego(tis)²². Нова знахідка не залишає сумніву, що воно повинне читатись як C(ai) Pinn(ar)ii Egotis (рис. 4).

Амфорні ручки з клеймом цього фабриканта в перше століття н. е. добре відомі в Ольвії²³. О. М. Штаерман навіть вважала, що майстерня Гая Піннарія Ерота працювала саме в Ольвії²⁴. Але, враховуючи *tria nomina* її господаря, який, безсумнівно, був римським громадянином із греків-перігрінів²⁵, найімовірніше, ця майстерня працювала в Дунайських провінціях римської імперії. Звідси її продукція надходила до Ольвії, де в II—III ст. н. е. перебував римський гарнізон²⁶. Із Ольвії амфори, наповнені вином або маслинною олією, відправлялись у нижньодніпровські поселення. Таким чином, через Ольвію, тісно пов'язану в цей час з провінцією Нижня Мезія²⁷, здійснювались зв'язки пізньоскіфських поселень, розташованих на Нижньому Дніпрі, з Дунайськими провінціями римської імперії.

Одержано 19.12.88.

* Визначення співробітника ІА АН УРСР О. П. Журавльова.

¹⁹ Вязьмігіна М. І. Вказ. праця.— С. 117.

²⁰ Цалкин В. И. Домашние и дикие животные Северного Причерноморья в эпоху раннего железа // МИА.— 1960.— № 53.— С. 104.

** Вдячні В. В. Дорофееву за надану можливість опублікувати це клеймо.

²¹ Дмитров Л. Д., Зуц В. Л., Копилов Ф. Б. Указ. соч.— С. 95.— Табл. 11, 8.

²² Кропоткин В. В. Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э. — V в. н. э.) — М., 1970.— С. 63.

²³ ДЕ — Инв. № Ол. 1883; Придик Е. М. Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках, горлышках и черепицах Эрмитажного собрания.— Пгр., 1917.— С. 138.— № 3; Штаерман Е. М. Керамические клейма из Тире // КСИИМК.— 1951.— Вып. 36.— С. 49.

²⁴ Штаерман Е. М. Указ. соч.— С. 49.

²⁵ Ramsay W. The Social Basis of Roman Power in Asia Minor // Aberdeen Univ. Press.— 1941.— С. 3—9; Petit P. Pax Romana.— Burklely and Los Angeles, 1967.— Р. 69.

²⁶ Ростовцев М. И. Военная оккупация Ольвии римлянами // ИАК.— 1915.— Вып. 58.— С. 11—15; Кадеев В. И., Дьячков С. В. Римские гарнизоны Ольвии и Херсонеса // Проблемы исследования Ольвии (Тезисы).— Парутино, 1985.— С. 33.

²⁷ Фармаковский Б. В. Ольвия.— М., 1915.— С. 32, 33; Козуб Ю. И. Стекланный ритон из Ольвии // История и культура античного мира.— М., 1977.— С. 72, 73; Зубарь В. М. Новое латинское клеймо из Ольвии // Проблемы исследования Ольвии (Тезисы).— Парутино, 1985.— С. 30, 31; Яйленко В. П. Взаимоотношения Ольвии и Рима по эпиграфическим данным // Там же.— С. 88—90.